

TRIDESET GODINA OD PADA BERLINSKOG ZIDA

Da li je vredelo

BELEŠKE

za izlaganja u

ISP Evergrin Klubu (9 Nov 2019)

Zadužbini Ilije Kolarca (13 Nov 2019)

Miroslav Ružica

I

Ovih dana se širom Evrope obeležava 30 godina od pada Berlinskog zida i početka velikog eksperimenta dvadesetog veka – dakle, tranzicije i obnove kapitalizma u istočnoj Evropi.

-Nije samo obeležavanje ove godišnjice, već i prilika za evaluaciju onog što se događalo u proteklih trideset godina. Kao i da se pravi komparativna i konceptualna priprema za evaluaciju zakasnele tranzicije na Balkanu/Srbiji... Kada započinje kod nas?

Globalno značenje 1989

'1989' nije stvorila globalizaciju, naravno, ali ju je snažno ubrzala. Nije bilo alternativnih pokreta ili otpora globalizaciji; nestali su ideološki rivali, dok su neki važni akteri promišljeno blokirali mogući otpor...

Ubrzanje globalizacije nije bilo samo u ekonomiji, već se pretočilo i u tzv. moralnu globalizaciju (human rights, civil society, international humanitarian law, sudove pravde).

Dolazi do dominacije jednog modela (neo-liberalizam) i jednog globalnog aktera (SAD).

I EU je deo procesa globalizacije.

EU širenje prate eksplozija civilnog društva, ali potom i kontroverze i stagnacija.

Produbljuje se kriza levice i alternativnih vizija i projekata budućnosti (teza o 'kraju istorije'). Ali i mišljenje da smo u 21. vek smo ušli, po rečima francuskog pisca Amin Malufa '**bez kompasa,**' a poznati holandski socijal-demokrat dodaje i '**bez kormilara.**'

Pre 1989 Zapad je morao da kalkuliše o političkim implikacijama svojih poteza zbog postojanja alternative... Nakon 1989 ne mora preterano da misli o političkim posledicama svojih ekonomskih i političkih odluka i akcija.

Tranzicija, ekonomska i socijalna transformacija ili obnova kapitalizma?

Upotrebljavali su se, dakle, i menjali različiti koncepti, ali ono što se desilo najpreciznije opisuje je sociološki koncept MODERNIZACIJA (inicijalno korišćen za objašnjenje transformacije vlastitih agrarnih društava – industrijalizacija + institucije: pravna država, demokratija, a kasnije primenjena na zemlje u razvoju).

I u Istočnoj Evropi (IE) se događa izgradnja i obnova transplantacijom zapadno-evropskog modelu ('transition by design').

Istina je i da su i lokalni IE akteri želeli i tražili isto ('povratak u Evropu' a nešto kasnije 'integracija u EU').

Ukratko, tranzicija nije bila samo promena sistema, već i adaptiranje na ubrzani proces globalizacije, ali i učešća stranih aktera u formulisanju i implementaciji promena.

Zato se i može zaključiti da sama tranzicija i nije bila ništa drugo nego kreacija novih ekonomskih i političkih aranžmana za (još) nepostojeće aktere, tj. preduzetnike i novu srednju klasu u IE. To je uključivalo specifični model u kome se spolja definisanom agendom reformiše politički i ekonomski sistem i utvrđuje pravac i dinamika promena. Globalne finansijske organizacije (WB, MMF), a nakon 1995. i EU preuzele su ulogu domaćih elita i srednje klase i tako započele transformaciju, tj. [obnovu kapitalizma](#).

Time su trajnije marginalizovani lokalni akteri, ali se i stvarala nova politička, ekonomska i profesionalna elita.

Kao i da su u stvarnosti države istočne Evrope imale ograničenu autonomiju. Njihove vlade su, međutim, i dalje bile praktično jedini domaći akter u svim ekonomskim i socijalnim procesima. To su postizale kooptiranjem, marginalizacijom ili ignorisanjem drugih aktera. U pitanju su to dugo bile tzv. partijske-države zbog integracije vodeće partije ili koalicije u državni aparat od vrha do dna hijerarhije. Vlade i njihove agencije delovale su u simbiozi sa novom poslovnom elitom. Za sve njih je, međutim, država bazično neideološka tvorevina zbog duge tradicije osvajanja i upotrebe vlasti kao 'rente i ratnog plena' (tajkuni, oligarsi, 'kleptokratija').

Tri dodatne teze

-Bila je to u suštini konzervativna revolucija... bez novih ideja o upravljanju, institucijama, bez projekta budućnosti...

Jedina inovacija: bila je nenasilna (ah, Balkan).

-Prve velike promene bile su neočekivane (raspad SSSR i druge dve federacije) - 25 novih država. Ujedinjenje Nemačke, takodje. Ni nove Južnoafričke Unije ne bi verovatno bilo.

Odmah važan problem i dilema

Za obnovu kapitalizma u IE primenjen je isti i uniformni model, ali se inicijalni uslovi, tradicije, istorije, pa i kulturna geografija u regionu razlikuju...

Ispalo je i da su promene i rezultati različiti.

Zbog samog modela ili strukturnih razlika?

Tok promena

Radikalne i brze institucionalne promene nisu sprečile ekonomsko urušavanje regiona, već su donele nestabilnost i nagli rast siromaštva i nezaposlenosti - došlo je do praktičnog kolapsa ekonomija, a naročito industrije.

Brzi ekonomski rast započinje u ili oko 2000, tako da je, recimo, Poljska 2007. imala rast BNP 169% u odnosu na 1989 (Rusija je to dostigla 1989 GDP tek nakon dekade, Srbija još ne). Ključ naglog rasta nakon 2000. je u re-industrijalizaciji i započinjanju procesa EU integracije. Brzo raste i produktivnost, kao i stabilizacija i funkcionisanje institucija.

Istina, ekonomski rast/razvoj je regionalno bio veoma nejednak, ali vidljiv i opipljiv.

Interpretacije su, međutim, različite.

Za levicu, tranzicija je otišla predaleko i urušila društvenu jednakost, moral i samu državu. Za desnicu, tranzicija nije ništa drugo nego izdaja i sramota jer su je izveli bivši komunisti da bi svoju moć i pozicije pretočili u vlastitu ekonomsku promociju.

I tako do 2008, a onda globalna kriza.

Kao i kod svake potpune hegemonije i praktičnog monopola, obrazac upravljanja (neoliberalizam) ekonomijama i planetom ugrozi samog sebe. Ekonomije zemalja IE uzdrmane do [temelja](#).

Ali iznenadna promena i oporavak događa se već tokom 2010., mada ne kao rezultat domaćih aktera. Spas dolazi iz Nemačke oporavkom njenog mamutskog izvoznog sektora.

Nakon savladavanja krize 2013, međutim, dolazi do zaokreta i neizvesnosti u regionu (populizam, autoritarne tendencije, demografska kriza, porast nejednakosti, ali i uz nestabilnost EU i pojave Brexita).

Ovaj iznenadni politički i ideološki zaokret se naziva tzv. neliberalna demokratija i donosi napetosti u EU (glavni protagonisti: Mađarska, Poljska). Dovodi se u pitanje prethodni period i njegove kontroverze, koji se kritički označavaju kao: [imitacija](#) i zavisni [razvoj](#), a novi smer je u pravcu povratka suvereniteta, tj. re-nacionalizacije ili 'državnog kapitalizma.'

Ali potom i ponovo [brzi ekonomski rast](#) u IE (2017-2019).

Privremen ili trajniji?

EU-15, posebno Nemačka ekonomski stagniraju.

II

Nastavak izlaganja se fokusira na dve važne teme jer se njihovom analizom otkriva čitav splet problema i izazova Istočne Evrope u poslednjih nekoliko godina. To su 'konvergencija' unutar EU ili ka EU-zemljama i drugi 'zaokret IE nakon 2008.' Ako se drugačije ne naznači, analiza se mahom fokusira na CIE kao region: Češka, Slovačka, Mađarska, Poljska, Slovenija i tri baltičke zemlje

KONVERGENCIJA

Koncept se tiče procesa ekonomskog ujednačavanja i približavanja Zapadu (kasnije unutar EU): ekonomski rast, prihodi/plate, životni standard (usluge, programi).

I ovde su promene i rezultati bili veliki, uz velike regionalne razlike, a interpretacije se ponovo razlikuju

Tri metodološke napomene

-Kakva su bila očekivanja: sustizanje Zapada (ne samo ekonomski) ili samo da se bude 'normalna' država/društvo (Razlike između elita i naroda/puka?)

- A i kako interpretirati i porediti u kontekstu moguće konvergencije: GDP per capita je porastao u Norveškoj 145% a u Uzbekistanu 147% u periodu 1990-2011. Iskustva pokazuju da nerazvijeni inicijalno imaju brzi GDP rast, ali [ne na duge staze](#).

-Zatim uticaj faktora kao što su geografija (prelivanje, razmena) i istorija: Balkan, Skandinavija, Centralna Azija; 'Teško zemlji kojoj je CG Zapad.'

Konvergencija IE počela i pre ulaska u EU (2004/7), ali je onda postala vidljiva. GDP rast, plate (porodični dohodak, minimalna plata), nove i funkcionalnije institucije (mnogi i različiti indikatori i indeksi pokazuju promene i razvoj).

Velike multi-nacionalne kompanije (MNK), mahom Nemačke, privatizuju glavne industrijske kapacitete (Česka, Slovačka, Mađarska) i uključuju ih u svoje sisteme proizvodnje automobila, elektronike i drugog. To se polako pretvara u velike industrijske klastere, koji preobražavaju nacionalne ekonomije, i izvoz postaje alfa i omega ekonomske strategije i dostiže i do 80% BNP u ovim zemljama. Nagli razvoj izvoza podstiče transfer tehnologija, traži kvalitetnu i obrazovanu radnu snagu, utiče na porast uvoza, kvalitet bankarskog sistema, ulaganja u infrastrukturu i obrazovanje...

Iako čine u proseku 2-3% svih kompanija, multinacionalne kompanije (MNK) u ukupnom zapošljavanju čine 22-27%; u izvozu 50-74%, a value-added (dodata vrednost: razlika između troškova i prihoda) je od 21,% do 43%.

Privatni sektor je mali i sporo raste...

Nestale su (privatizovane, stranci) velike domaće kompanije (pre svega, industrija), a, primera radi, u Češkoj nema značajnog porasta domaćeg privatnog sektora od 1996 do 2009, ali je strani segment ekonomije porastao sedam puta; ne iznenađuje da su 10 vodećih kompanija u kontekstu prodaje-prihoda (Česka, Mađarska, Slovačka) u stranom vlasništvu (industrija, energija). Ključni činioci [MNK penetracije](#) su bili niske plate, tj. jeftina radna, što uključuje i niske poreze (i doprinose kako na individualne prihode, tako i kompanijske). Tako: ukupna vrednost poreza (flat rate, čak i regresivni) činila je 2015 samo 7% GDPa, a EU-28 čak 12,9%, ali zato PDF, akcize i carine čini glavnu stavku budžeta...([siromašni doprinose više?](#))

Bruto društveni proizvod po glavi stanovnika u 16 centralno-istočnih zemalja (CEE) u odnosu na razvijene zapadno evropske zemlje (EU-15) porastao je od 45,8% u 1989 na 52,4% u 2017. Taj rezultat prikriva znatne varijacije unutar regiona (EU-11). Konvergencija EU-11 bila je brza i znatna, ali kada su u pitanju balkanske zemlje, distance između njihovih prosečnih GDP-a i onih u EU15 bila je veća u 2017 nego u 1989.

GDP per head at PPP (EU15=100)	1989	1990	1995	2000	2008	2017
EU11	41.8	40.5	36.5	37.5	48.0	56.3
Western Balkans	35.4	33.4	20.3	22.4	25.4	27.6
CEE countries	40.9	39.5	34.3	35.4	44.9	52.4

EU-11 su nove članice, EU-15 stare članice do 2004, CEE sve zemlje u tranziciji.

Neke zemlje IE (Slovenia, Češka i Slovačka) dostigle su i do 80% EU-28 proseka GDPa, ne 'zapada EU'. (Stigle Portugaliju i Grčku), ali zato Kosovo jedva 26%, Bugarska 50%, Rumunija i Hrvatska oko 60% (2016).

Real GDP, 2017   **(1989=100)**   Prognoza   Stvarni

EU 11	156.3	158.5	
Western Balkans	117.4	119.9	
16 CEE countries	144.1	146.5	
Source: The Economist Intelligence Unit.	Srbija	81,2	80.6

Produktivnost je ključ za rast plata... Ali produktivnost raste mnogo brže od plata... Udeo plata u GDP relativno opada, ali i raste odliv profita - dakle na delu je globalizacija i *capital-based* ekonomija (Thomas Piketty).

Uz to, nedovoljna su domaća štednja i investicije (16-17% GDP, a poželjno je 25%) . To znači da bi se dostigao EU nivo investicija moralo bi se sa Zapada uvesti-investirati 7-10% of GDP, a to bi bilo ne samo nerealno već i opasno; u evrozoni ulažu 5% više?. Dakle, domaći privatni sektor vidno zaostaje.

Zato će približavanje i-ili zaostajanje trajati duže nego se mislilo deceniju ranije.

Šta se događalo sa stranim direktnim ulaganjima (FDI)

*FDI (procenat učešća u GDP-ju)

1995 -2008 (Češka 5,5%, Madjarska 4,6%, Poljska 3,2%, Slovačka 4,1%, Rumunija 4,2%

2008 -2016 (Češka 1,4%, Madjarska 1,9%, Poljska 1,7%, Slovačka 0,5%, Rumunija 2,0%

Procena T. Piketty za period nakon 2008: od 1-2%

Plate-prihodi

Rast plata: 1991-2008 rast, a 2008-2013 stagnacija i/ili pad, od 2017 ubrzani rast, čak i iznad porasta produktivnosti.

Porast plata 2010-2017, u početku nizak (0,5% do 1%), a poslednjih godina 2% do 3% godišnje, ali i regionalne varijacije od 3,7 do 12,2%; Prosečni realni porast plata u poslednjih 12 godina bio oko 2% a na zapadu EU 1%. (Ali osnovica, realno značenje)

Ali i dalje:

EU vs IE, prosečne neto plate (2018)

2000-3000 evra (Danska, Luxemburg, Švedska, Finska, Nemačka)

600 –1200 evra (Estonia, Češka, Hrvatska, Bugarska, Madjarska); Danska vs Bugarska 7 x 1

1620 Slovenija (Grčka 1100, Portugalija 1160)

Naknade po radnom satu: Češka 11,3 evra, EU prosek 26,8 evra.

Minimalne plate su samo 1/3 od onih u evrozoni. U CEE su još uvek ispod 500 evra (2018), uz najave i-ili stvarna povećanja, ali u BiH, Bugarskoj, Madjarskoj... ispod 300 evra (Srbiji 235 evra), a u Sloveniji 791 evra; u EU (Lux, Irska, Holandija, Nemačka) oko 1000 evra.

Nezaposlenost

Najviša u Grčkoj 19%, Španiji 14,9%, Italiji 10%

Nemačka 3,4%, Poljska 3,4%, Češka 2,2% (u ostalim do 10%) (2019), u Srbiji 12%.

Ali, ponovo zamke statistike (metodologija - 1 sat rada u nedelji, i ti si zaposlen; registrovana seoska domaćinstva), velika emigracija, ubrzano starenje stanovništva.

Odliv profita (profiti od poslovanja, prihodi od imovine, plate menadžera) u GDP-iu 2010-2016

-4,7% PL, 7,2% Madjarska, Češka 7,6% , Slovačka 4,2 of GDP

vs (doprinos EU budžeta IE zemljama)

-2,7% Poljska, 4,0% Madjarska, Češka 1,9%, Slovačka 2,2%

Prema [T. Piketty-ju](#) odliv kapitala znatno je veći od EU transfera

Ukratko, konvergencija se zaustavlja ili je [minimalna nakon 2013](#). Zasto? Ekonomije na zapadu EU stagniraju... Smanjio se FDI. Mala domaća štednja-investicije i slabašni privatni sektor.

Naličje konvergencije ili distribucija dohodka i nejednakost

(Indikatori: Gini, 20/20)

Gini: 0-1 (0-100)

EU-28 oko 31% (2018) (slično od 2015);

Litvanija, Bugarska 35%,

Slovenija, Slovačka, Češka, Finska, Belgija oko 26% ili manje, ostali do 34,5%.

Kina, US 38-40%

20/20 indikator, odnosno koliko su veći prihodi 20% sa najvišim prihodima, u odnosu na onih 20% sa najnižim.

-u EU-28 prosek je 5.2 puta i kreće se od 520 do 580 (2016)

-Češka, Slovačka, Slovenija, Finska u proseku 3,5 puta,

-Bugarska, Rumunija, Litvanija – oko 3.7.

-Letonija, Italija, Španija, Grčka – 6,0

- Litvanija, Rumunija, Bugarska (7,9) – 7,0

U Rusiji, 1% dobija 27% svih primanja.

Socijalna politika (skica)

Penzija (privatizacija, dualni sistem, visoki troškovi u GDP, ali uz ekstremno niske penzije; nevidljivi ljudi, oni koji nisu zaposleni, nisu u registrima nezaposlenih, niti u obrazovanju (Mađarska 1990-tih), zdravstvo (privatizacije, dualni sistem - javni za sirotinju, privatni za imućne), obrazovanje (služi reprodukciji elita).

Prekarijat (privremeno, povremeno, samozapošljavanje, agencijski rad). Izraziti trend rasta (do oko 40% u ukupnoj zaposlenosti), slično zapadu EU.

Pogledati PPP prezentaciju Miroslava Ružice o 'Kraju evropske [države blagostanja](#).'

ZAOKRET U IE NAKON 2008

(Poljska, Mađarska pre svega)

Započinje svest o tranziciji kao imitaciji, zavisnom razvoju ili nametnutom modelu. Počinje promišljanje o lokalnom samostalnom i uspešnom zaokretu u odnosu na EU, traženje drugih modela i partnerstva, ali i autoritarnim obrascima (Kina, Rusija).

Zašto?

-Zapad je idealizovan i u stvarnosti IE nedostižan? Ali ideal je uvek nedostižan...

-Region se dugo ponaša kao prva generacija migranata (uklapanje, revnosni u ispunjavanju zahteva), ali odskora više ne.

-Za mnoge postaje vidljiv i moralni i ideološki pad (osećaj neadekvatnosti, inferiornosti, zavisnosti, gubitak identiteta);

-Integracija u EU otvara nove probleme: centar vs periferija; kao i da je na delu samo-kolonizacija (država, elite)

-IE Evroskeptici, većina iz kruga gubitnika (unutar zemalja- manje obrazovani...) postaju frustrirani; ne samo materijalno, već i simbolički.

-to se ubrzano pretače u nacionalizam (forma: 'buka i bes' u odnosu EU); ali i u EU-15 se stvara nezadovoljstvo i kritičnost u odnosu na nove članice.

Neliberalna demokratija, kritika i distanciranje od EU

Populizam, globalni fenomen

Populizam: najjednostavnije- podrazumeva jasna, uprošćena tumačenja, poruke i zagovaranja u formi ulagivanja tihoj većini kojima se uglavnom ukazuje na krivce za određene problema, a ne na njihovo [rešavanje](#).

-Protivi se reprezentativnoj demokratiji, pluralizmu; stvarnost svodi na 'mi' (običan narod) i 'oni' (kosmopolitska elita)... Lista onih drugih je duga;

-Temelji se na ideji 'iskonske zajednice' (idealizovane i prostorno definisane). Narodna suverenost je temelj, a nju ugrožavaju elita i svi 'drugi' (manjine, migranti, pa i svaka različitost). Sve ostalo je fluidno...

-Gradi se na konceptu zatvorenog društva i kolektivnom identitetu. Koncept gradjanina se reducira na podanika (bezličnog člana zajednice).

Implikacije (ili populistički na vlasti): stvaranje centara moći koji monopolizuju vlast i institucije; vodi ka sukobljavanju, reduciranju demokratije, kao i jednostavnom modelu upravljanja: na vrhu vođa (i njegov klan), u sredini niko, na dnu većinska i bezlična masa;

Javna debata i iniciranje odluka pretvaraju se uvek u plebisticarno 'DA' vodjstvu.

Kada opisujemo populizam najčešće govorimo o radikalnoj desnici (mada postoji populizam levice)... koja (tvrdi da) poštuje narodnu suverenost i većinsko odlučivanje (oličeno u referendumu)... ali se protivi kulturnom pluralizmu i posebno pravima manjina. Njena ključna

agenda: nacionalizam, ksenofobija, 'red i poredak' (čvrsta ruka), kao i tzv. welfare šovinizam... I pretače ih u lako pojmljive i zapaljive stereotipe i formule.

Uticajni Cas Mude smatra da su populisti ipak mala drčna i glasna grupa... Bez prećutne ili vidljive podrška velikih konzervativnih stranaka (Narodnjaci)... populisti nikad ne bi bili ovo što su danas.

Kako na Zapadu, tako i u IE. Ali to otvara mnoga pitanja i dileme.

To je vidljivi trend u Evropi, a sve izraženiji i eksplicitniji u IE.

Ali takođe važno: populizam (pogotovo u IE) je i reakcija na doživljaj egzistencijalne a dugotrajne krize: urušavanja komunista i inicijalni kaos, pa zatim nadzirane tranzicije, uticaja stranih aktera, ograničenja u privredi i institucionalnom razvoju, nesigurosti i siromaštva, nesputane kleptokratije i strukturne korupcije.

Sve to je dovelo do (inicijalno) nemoćnog ali i sve glasnijeg gneva;

Populizam je, s druge strane, i begstvo od klasne i interesne politike ka novom centru i utemeljenju ([identitet](#), nacija).

Svodi se na narod protiv korumpirane elite (dakle, jedino rešenje je radikalna promena elita); nude nacionalni ponos umesto da se bore protiv nejednakosti, nepravdi, inferiornosti država i ekonomija.

Digresija ili usputno pitanje: šta se događa sa demokratijom?

Liberalne i profesionalizovane evropske elite zagovaraju pravo na pametno upravljanje. Ali ih neizvesnost kod glasanja čini napetim; zato se razmišlja i o ograničavanju opšteg prava na glasanje.

Gradjani (većinski?), međutim, misle da već žive u režimu ograničenih glasačkih prava.

Zato za njih glasanje nije šansa da biraju između više opcija, već glasanje kao revolt protiv privilegovanih manjina (I njihovih tutora). Antielitizam je bio važan u rastakanju socijalizma, ali sada se okreće EU, ne samo prema vlastitim elitama.

Populizam je očito manje protiv levice i desnice ili reformi, već je protiv domaćih i globalnih elita (koje ionako sumnjaju u demokratiju).

I utiče na mase da postanu neliberalne i autoritarne... Na udaru je "korumpirana vlada" (šta god da radi), koja je podržavana od SAD i EU.

-Tako elite postaju sumnjičave o demokratiji, a gnevne mase postaju neliberalne (CEE vs Holandija Austria- veoma različit kontekst). Šta je zajedničko?

Podsetnik: razlikovati politički liberalizam od neoliberalizma...

Nije u pitanju samo ekonomija i blagostanje, već i nejednakost, marginalizacija, prekarizacija. Tako, sukob elite i masa postaje strukturalan i preteći. Da li trajan?

Madjarska, Poljska

-udaljuju se od stvarne primene liberalne demokracije, naizgled koriste evropska ustavna rešenja, ali ih zloupotrebljavaju u promenama ustava i zakona (forma and sadržina); uvode promene u institucijama- medijski zakoni, sud, tužilaštvo; u suštini [anti-demokratske](#).

2015, juli, Orban najavljuje liberalnu demokratiju kao model (suverenost, nacija)

-pogledavaju ka Rusiji, Kini, Singapuru i Turskoj i ugledaju se na autoritarne režime; prave serije ugovora sa Rusiom (energija, nuklearna, PhD Putinu, hvale Putina; Jobbik finansiraju Rusi);

-Re-nacionalizacija privrede, u pravcu 'državnog kapitalizma' (Peron)

-Migrantska kriza 2015. Novi okidač.

Dok se 2009-10 EU-11 svrstala sa EU-15 u discipliniranju Juga (Grčka, Portugalija...), 2015 su se usprotivile EU politici u vezi ilegalnih migracija (ironija je da im migranti i ne dolaze; za vreme komunista bili su izolovani i bez masovnog dodira sa drugima, a nakon Drugog svetskog rata nemaju ni manjine, pa su homogeni)

-ipak traže od EU da politiku slede fleksibilno i bez pritisaka jer to, po njima proizvodi nacionalizam...

- pokazuju i da im smeta i EU politički liberalizam (odvajanje crkve od države, jednakost žena, protivljenje antisemitizmu, pravna država, 'sigurnost imovine', [multikulturalizam](#))

Illiberal trend i implikacije

Iskustva: inicijalno uspešni (Hitler, Peron) populistu na vlasti sami potkopavaju temelje ekonomije i vlasti (pa sledi nizak rast, niske plate, produktivnost...)

Koncentracija moći i monopol proizvode nepotizam, korupciju, klijentizam, a s druge strane sukobe sa drugima i oštru unutrašnju polarizaciju...

Demografija je sudbina

Između 1989 i 2017, primera radi, Letonija, Litvanija i Bugarska su izgubile 27%, 23% 21% svoje populacije (uglavnom ispod 40). Starenje stanovništva, niski natalitet-fertilitet, ali i uz masovnu [emigraciju](#). Uz to, njihovi emigranti su obrazovani (50% visoko obrazovanih i često stručniji od populacije u zemljama primaocima). Vidljiv je i drastičan brain drain, recimo u zdravstvu. Ima li dobitaka? Doznake više od 3% GDP-a u Rumuniji, Letoniji, Bugarskoj. Njihov uticaj na životni standard, ali i na Vlade da prikriju svoju neefikasnost?

Zato preovladava skoro panika u vezi masovne emigracije tako da u nekim anketama mnogi misle (50%) da bi svojim sugradjanima trebalo zabraniti dugotrajni odlazak iz zemlje.

EU-11 su ipak i dalje otvorena društva, a to vodi tezi Ivana Krasteva o **diktaturi komparacije**: mi ovde, oni tamo, uz putovanja u inostranstvo...

Ljudi više ne sanjaju o budućnosti, objašnjava Ivan Krastev, već o drugim mestima, dakle ne utopija, već instantna i radikalna promena. Nema potrebe za političkom partijom ili promenom vlade, samo promena geografije (čamac, kola. Lakše je preko grane, nego promeniti socijalni/klasni status. Najlakše je otici. Ali ako ostajes u zemlje, ti si gubitnik?

Berxit saga još traje i neizvesna je, ali je proizvela i ozbiljan [paradoks](#)... Populisti su ekstremnim nastupima zaplašili birače u EU izborima 2019, kao i u kasnijim nacionalnim izborima. Da li je došlo do zaustavljanja njihove ofanzive i uspesnosti?

Možda ipak IE elite nauče lekcije? Kako u suštini i nema opasnosti od ilegalne imigracije u IE, da li je moguće da drastična depopulacija i emigracija preusmere ka drugacijim promenama i razvoju. A da se suverenost čuva vlastitim ekonomskim razvojem, razvojem moderne tehnologije, aktivnom razmenom sa susedima, kao i dobrim institucijama (obrazovanje, zdravstvom...)? Kao i da EU u kontekstu 'universal citizenship' drži svoje granice otvorenim i obezbeđuje dostojanstven život svima, ali i da aktivno pomaže zemlje odakle migranti [dolaze](#). Dakle stvarna 'kohezija' ili 'exodus' izvan i unutar EU.

Privremeni zaključci: nekoliko teza

U pogledu score budućnosti IE vratio bih se na jednu nekad važnu a danas zaboravljenu temu, a tiče se početaka i kontroverzi pokrenutih transformacija.

Dakle, 'bing bang modela' (brze i radikalne promene) ili postepenih reformi.

Mnogo je mastila potrošeno, kao i energije i sukoba u podršci ili osporavanju modela.

Danas mnogi tvrde da su uspešnije bile 'bing bang' zemlje, a da su zemlje postepenih reformi to činile kako bi omogućile vlastitoj nomenklaturi da se ugradi u vlast i institucije. Mnogi smatraju i da su vlade bili glavni kočničari reformi ('kleptokatija')... Kao i da su patnje i poniženja građana bila traumatična, ali kratkotrajna kod prvih, a kod drugih i dalje traju.

Ali dugoročno gledano (a 30 godina jeste dug period) sada izgleda da je izbor i uticaj modela irelevantan.

Nije bila brzina reformi ključ, već njihova celovitost i upornost u primeni.

Ali moj glavni zaključak protivureči i toj tezi: uz sve druge faktore, za (relativno) uspešnu tranziciju dominantan činilac bio je prethodni (kapitalistički) razvoj.

Socijalistički režimi su bili ipak samo epizoda, dok su geografija, razmena sa susedima i kulturne zone i-ili jezik sačuvali stara iskustva, institucije, ostvarenja i znanja i oblikovali promene (ili bar privukli kvalitetnija strana ulaganja).

-Zato i još jedna hipoteza: nekadašnja/ili davnašnja evropska ekonomska hijerarhija zemalja se obnavlja i nastavlja i bitnije ne menja.

Uporedimo: 'Zapad' vs Jug ili CEE region; CE vs ostatak Istočne Evrope; a isto važi za zemlje naslednice Jugoslavije - stara priča, tj. ekonomska hijerarhija se nastavlja.

Može li se izbeći i prevazići ovaj determinizam?

Može i to se dešavalo, ali vrlo retko... Švedska, početak 20 veka, Japan druga polovina 19. veka.

Zatim Kina, ali o tome malo znamo... Nije njeno ekonomsko čudo rezultat samo poslednjih 30 godina... jer je Kina više od hiljadu godina bila ne samo najveća, već i najrazvijenija zemlja (administracija, pismenost, meritokratija, tehnologija).

Druga teza: strane investicije i transfer tehnologije su važni, kao i vidljivi porast životnog standarda, ali ipak nedovoljni...

Uzmimo primer bivše DDR ('Istočna Nemačka'). Nezamislivih \$1, 700 milijardi su uloženi u [DDR](#) (Federalna vlada, dakle 'Zapadna Nemačka'), osetno više nego u sve IE zemlje u tranziciji. Ipak jos uvek nema pune 'konvergencije.' GDP, plate i standard građana na istoku i dalje zaostaju za onima na zapadu zemlje. A onda populizam i desnica, osećanje marginalnosti i inferiornosti, gubitak identiteta i inklinacija ka autoritarizmu...

Treća: 'Populisti na vlasti' i bliža budućnost.

Podsetimo se, glavna obeležja ([Jan-Werner Miller](#)): izmišljane neprijatelja, prenaplašavanje opasnosti, stalna napetost, neobuzdana obećanja, sveopšta centralizacija/monopol koji blokiraju trajniji razvoj... Populisti na vlasti stalno polarizuju narod da su pred apokaliptičkim sukobom (koji sami prizivaju). Njima neprijatelji nikad ne nedostaju, (recimo prethodnici na vlasti), stalno prikazuju bliskost sa narodom; ovaj narod zaslužuje dobro vladu (a to su oni)...

Dakle to su u biti protestne stranke, a kada su na vlasti: protiv sebe?

Nemoguće je ostati na svom anti-elitističkom i drugim stavovima i utešno je verovati da će ovako i onako propasti (ali i vrlo opasno dodaje Jan-Werner Miller). A istorijska iskustva podsećaju da njihova vlast podrazumeva: kolonizaciju države, masovni klijentizam, diskriminacioni legalizam (selektivnost u radu policije, sudova, tužilaštvo) i sveopštu korupciju. Ne treba da nas zavarava da kratkoročno mogu imati privrednu (posebno infrastrukturnu) ekspanziju, kao Hitler u Nemačkoj ili peronisti u Argentini, ali vrlo brzo i ratove, diktaturu i teror.

Četvrta: imitacija kao model obnove kapitalizma i kako je prevazići.

Suverenisti i populisti imaju svoje čitanje i rizičnu opciju. A da li će se sem neliberalnog zaokreta nešto drugo pojaviti? Možda, ali izgleda ne uskoro jer nema naznaka, novih trendova i nosioca. Vidljivi otpor građanskih opcija teško je proceniti da će biti uspešan, kao i da će poroditi viziju i program 'dobrog društva', ekonomije i dugoročnih i stabilnih politika implementacije.

Javne ankete EU građana u 2019 pokazuju da im je EU članstvo donelo [dobrobiti](#), kao i da je 'EU-kišobran' važan za njihove porodice i nacije u vremenim globalnih prestrojavanja. Svima je vidljivo da bumerang globalizacije donosi nove globalne igrače (Kina, pre svega) i da EU postaje poprište suočavanja velikih rivala (Kina, Rusija, ali i SAD) i da je njeno očuvavanje važno i nužno. Ali i drukčija EU: stabilna, efikasna, ali i inkluzivna i sa civilizacijskim projektom budućnosti.

Peta, smatrajući da sam kritičan prema EU, postavljeno mi je iznenadujuće, ali ozbiljno pitanje.

A da su lokalne IE elite...bile samostalne i planirale i izvele tranziciju i obnovu [kapitalizm](#)?
Kako bi danas većinski izgledala Istočna Evropa?

Imajući u vidu realnu međuzavisnost, ali i uticaj i interese velikih sila, to je ipak samo hipotetičko pitanje.

Ipak, kada su u pitanju Rusija i Centralna Azija, to znatnim delom već znamo i ishodi su se mogli predvideti.

A Balkan? Pa imali smo ratove, razaranja... Razne turbulencije i agresivne susede.

Pa imali su to i Nemačka i Japan, ali su 20-tak godina nakon Drugog svetskog rata postale ekonomske velesile... Južna Koreja i bivša Jugo su imale sličan GDP u ranim 1960-tim. Francuska je ranih 1950-tih koristila bonove (racionalizovano snabdevanje hranom), a već 1960-tih ušla u 'klub bogatih'

I to otvara mnoge teme za koje ne znam odgovore. Ali to i nije tema danas, mada bih se energično zalažio da odmah započnemo istraživanja i debatu o tome.